

Зміст

Перелік зображень та таблиць	6
Перелік мап	7
Подяки	9
Передмова до українського видання	11
Передмова. Здійснення революції. Сергій Плохій	17
Від автора	23
Вступ	31

частина перша **ХРОНІКА** 63

Розділ 1. Передумови революції	65
Розділ 2. Майдан стає «Січчю»	102
Розділ 3. Сповзання у насильство	143
Розділ 4. Кульмінація та рикошет	181
Розділ 5. Війна та реформи	218

частина друга **АНАЛІЗ** 267

Розділ 6. Спроба осягнути Майдан і російську війну	276
Розділ 7. Національна революція	309
Розділ 8. Буржуазна революція	343
Розділ 9. Постмодерна революція	386
Розділ 10. Рух уперед	426
Післямова	461
Примітки	471

[Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>](http://kniga.biz.ua)

Розділ 1. Передумови революції

Упродовж всього пострадянського періоду – аж до кінця 2013 року – українське суспільство здебільшого демонструвало громадянську пасивність: здавалося, воно капітулювало перед авторитаризмом (за винятком періоду «помаранчевих» протестів 2004 року); розділилося регіонально, а етновні розколи помітно підкреслювалися різними інтерпретаціями історії та геополітичними вподобаннями. Здавалося, це суспільство нездатне до згуртованих політичних дій через розбіжності всередині його політичної еліти. Згідно із загальноприйнятим наративом, Україна – це розділена країна, розколота за етновними лініями. Безсумнівно (так казали експерти з питань України до початку Майдану)⁴⁴, жителі переважно російськомовних східних та південних регіонів країни воліли тіснішої інтеграції з Росією, натомість переважно україномовні західні області були орієнтовані на ЄС. З огляду на ці умови, швидкість та масштаб, з яким організувалися протести (Євро)Майдану в Україні у листопаді-грудні 2013 року, приголомшували. Їхня тривалість, а потім єдність реакції українців на російське втручання здивувала багатьох.

Завданням цього розділу буде пояснити передумови української Революції Гідності. Тепер, коли час минув, здається, що

(Євро)Майдан не мав би викликати такого здивування у багатьох оглядачів України. Шок часто є наслідком стереотипів, спрощення та прийняття напівправдивих тверджень, що неминуче перетворюються на хибні висновки. Ми почнемо з найістотніших стереотипів про Україну: з твердження про те, що вона є регіонально розділеною державою, що її населення – історично пасивне. Потім розглянемо «студентський чинник» перших демонстрацій і його роль в подальших протестах. В кінці розділу також висвітлено певні роздуми автора, які виникли в контексті досвіду перших днів Майдану. Поза сумнівом, у ретроспективі можна сказати, що деякі події в Україні наприкінці 2013 року були прогнозованими. На жаль, мало хто передбачав, що зрештою перебіг подій скотиться до насильства, і ще менше усвідомлювало, яка надзвичайна країна постане внаслідок цієї революції.

Регіональні розбіжності в Україні

Немає нічого дивного, що країна масштабу України, де проживають понад 43 мільйони жителів, а обсяг сухопутної території становить понад 600 тисяч км², демонструє регіональне різноманіття. Упродовж 2000-х років, під час численних виборів, кандидати та партії, які обіцяли поглибити інтеграцію з Росією, постійно набирали більше голосів на сході та півдні, де більшість населення у повсякденному житті розмовляє російською. З огляду на ці результати завжди стверджували, що за наявності вибору російськомовні віддадуть перевагу східній, а не західній політичній асоціації / інтеграції. Однак, як стало очевидним у вирішальні місяці 2014 року, коли українці на сході та півдні країни вирішили бути відданими Українській державі, а не «русскому миру», відкрито відкинувши путінський проект

«Новоросія», прирівнювання мовних вподобань до політичної ідентичності виявилось помилкою.

Коли під час перепису населення 2001 року запитували про національну приналежність, то більшість населення України (77,6 %) назвала себе етнічними українцями; 17,3 % – етнічними росіянами, і лише 4,9 % – представниками інших національностей. На запитання про «рідну» мову 85,2 % етнічних українців назвали українську, а 95,9 % етнічних росіян – російську. Якщо співставити ці цифри, виходить, що 67,5 % населення країни вважали своєю рідною мовою українську, натомість 29,6 % були русофонами – до цієї групи входили і російськомовні етнічні українці, й переважна більшість етнічних росіян.

З іншого боку, дані, які зібрані під час опитувань, створювали більш двозначну картину. Упродовж 1990-х та початку 2000-х років Київський міжнародний інститут соціології (КМІС) проводив численні опитування населення України стосовно багатьох тем. Кожне інтерв'ю починалося із запитання, якою мовою респондент бажає відповідати⁶⁵; і було додаткове питання про національну приналежність. У всіх опитуваннях КМІС майже третина респондентів постійно реєструвалися як етнічні українці, які воліють розмовляти російською у повсякденному житті (етнічні росіяни обирали російську у 95 % випадків). До того ж російськомовні українці зазвичай зосереджувалися у східних та південних регіонах, де також була вища концентрація етнічних росіян та інших меншин, наприклад, греків, вірменів, кримських татарів тощо, як показано нижче у таблиці 1.

З огляду на те, що мова є одним з головних визначників ідентичності, ці дані спонукали багатьох вважати, що переважно російськомовні мешканці південних та східних регіонів України більше ототожнюють себе з Росією, ніж з Україною. Це виявилось помилкою: коли питання про приєднання до Росії зрештою набуло конкретики, вибір населення цих регіонів виявився

іншим. Російськомовний український патріот, який походив з Дніпропетровська, Харкова, Миколаєва чи Херсона, став бастіоном оборони України від російського вторгнення (дивіться розділ 7). Здається, проукраїнський вибір людей з півдня та сходу України, що став очевидним 1 грудня 1991 року під час референдуму, який затвердив Акт проголошення незалежності України, виявляв справжню національну ідентичність. У подальші роки цьому не надавали належного значення.

Таблиця 1. Етномовна ідентичність України за регіонами⁴

Етномовна ідентичність	Регіон ⁴				
	Захід	Захід-Центр	Схід-Центр	Південь	Схід
Україномовний етнічний українець	92,1%	72,8%	41,2%	17,1%	12,3%
Російськомовний етнічний українець	1,9%	16,5%	44,3%	42,8%	49,4%
Російськомовний етнічний росіянин	1,7%	6,0%	9,2%	26,4%	30,2%
Інший (зокрема й україномовні етнічні росіяни)	4,3%	4,8%	5,4%	13,6%	8,1%

Голосування під час референдуму за незалежність України 1991 року пододало межі етнічних, регіональних та мовних вподобань, адже виборці показали переважну підтримку у всіх регіонах – 91 %, в загальнонаціональному масштабі, підтримуючи незалежність навіть у Криму і Севастополі. Проте ця однотайність на референдумі не трансформувалась у єдність у внутрішніх політичних питаннях. Тому міжнародні оглядачі України хибно сприйняли відмінності у політичних вподобан-

нях як розкол за ідентичністю. 1994 року, за три роки після розпаду СРСР, регіональні етномовні розбіжності стали домінуючою рисою електоральної географії України, коли здебільшого російськомовний Леонід Кучма (колишній директор ракетного заводу «Південмаш» у східно-центральному місті Дніпро; він обіймав посаду прем'єр-міністра з жовтня 1992 року по вересень 1993 року) кинув виклик чинному україномовному Президенту Леонідові Кравчуку на дочасних президентських виборах. Кучма виграв, забезпечивши собі голоси східних, південних та східно-центральної регіонів (дивіться карту 1). Серед його виборців домінували етнічні росіяни та російськомовні етнічні українці, а тому оглядачі (хибно) вважали, що Президент Кучма проводитиме проросійську зовнішню, економічну та культурну політику, щойно опиниться на посаді.

Мапа 1. Результати президентських виборів 1994 року за регіонами

Насправді ж Кучма вдався до «двовекторної» зовнішньої політики, водночас применшуючи значення мовного питання. Конституція, яку затвердили 1996 року за його президентства, проголосувала українську мову єдиною державною, але також гарантувала «вільний розвиток, використання та захист російської та інших мов національних меншин» (стаття 10). У 1990-х та на початку 2000-х років у школах запровадили політику «м'якої українізації», яку часто обґрунтовували як механізм позитивної дискримінації, спрямований на подолання десятиліть русифікації радянської доби. Українською видавали підручники та навчальні матеріали, а престижні університети стали вимагати знання української для вступу. Поступово збільшувалося і використання української у містах – почасти через вимогу вести усе діловодство державною мовою, а почасти це було побічним результатом дуже поступової та ненасильницької націєтворчої політики, спрямованої на збільшення престижу української як мови спілкування у містах⁴⁸.

Вплив таких політичних заходів був особливо важливим у традиційно аграрних лівобережних регіонах центральної України. Хоча розмовною мовою у цій центральній частині країни залишалася здебільшого російська або суржик (мішанка української та російської)⁴⁹, до середини 2000-х білінгвізм у повсякденному житті став поширеною суспільною практикою в Києві і у менших міських центрах регіону – Сумах, Черкасах, Кременчуці, Полтаві⁵⁰. Білінгвізм виявлявся у дивних мовних ситуаціях, коли один співрозмовник говорив українською, а інший – російською, і жоден з них не бачив потреби перейти на іншу мову спілкування. Ця поступова зміна мовних моделей відобразилася на електоральній мапі України і, можливо, відіграла свою роль у електоральній перемозі україномовного кандидата Віктора Ющенка над своїм російськомовним опонентом Віктором Януковичем 2004 року.

«Помаранчева революція»

Мовне питання не було центральним під час президентської кампанії перед виборами 2004 року⁵¹. Ця кампанія зрештою переросла у події, що стали відомі як «Помаранчева революція», названа за кольором, який використовували під час агітаційної кампанії Ющенка. Поштовхом для масових протестів стали підтвержені повідомлення про широкомасштабні фальсифікації на виборах, що й вивело людей на вулиці у Києві. Тоді ці протести, здавалося, свідчили і про пробудження громадянського суспільства, і про небезпечний географічний розкол серед виборців країни.

Віктора Ющенка, кандидата «західно-центрального» регіону, здебільшого сприймали як проєвропейського реформатора. Він у своїй кампанії використовував успішний досвід перебування на посаді прем'єр-міністра за часів президентства Кучми (2000–2001), а до того – голови Національного банку (1993–1999), відповідального за успішне запровадження гривні – пострадянської грошової одиниці України. Його опонент – Віктор Янукович, колишній губернатор Донецької області (1997–2002) і чинний прем'єр-міністр (2002–2005), двічі був в ув'язненні за насильницькі злочини у 1980-х роках і не приховував свої зв'язки з донбаським олігархом Рінатом Ахметовим.

Два Віктори зішлись у двох турах голосування: у першому Ющенко отримав велику перевагу (39,9% проти 39,29% у опонента), а потім, за офіційними даними, програв Януковичу у другому турі 21 листопада 2004 року.

Однак ці результати, оголошені Центральною виборчою комісією, команда юристів Ющенка відразу ж оскаржила в українському Верховному Суді. Сотні тисяч прихильників Ющенка, демонструючи колір його кампанії – помаранчевий, вийшли на вулиці Києва, виявляючи своє обурення тим, що їхні голоси

«вкрали» внаслідок масових фальсифікацій під час підрахунку бюлетенів²⁴.

Під час передвиборчої кампанії російські радники Януковича («політтехнологи» під керівництвом москвича Марата Гельмана)²⁵ позиціювали свого кандидата як лідера російськомовного, індустріалізованого, робітничого сходу України, і зображували Ющенка сином україномовного «фашиста»²⁶, чия західна електоральна база прагне скористатися економічними вигодами, що їх створюють східні області. Табір Януковича таємно публікував мапи з зображенням «трьох Україн» і поширював їх нібито від табору Ющенка. На цих картах територія країни була поділена на «перший сорт» (захід та центр), «другий сорт» (південь) і третій «сорт» (схід). Коли в Києві вибухнули масові протести і тисячі демонстрантів скандували «Ющенко!», команда Януковича відреагувала демонстрацією народної підтримки на Донбасі: 28 листопада 2004 року у місті Северодонецьку Луганської області організували з'їзд депутатів від східних та південних регіонів. Хоча сепаратистські гасла явно не лунали, кандидат Янукович промовив російською мовою свою знамениту фразу, риторично запитавши, коли ці західні «козли перестануть заважати нам працювати?» – «Когда эти козлы перестанут мешать нам работать?». Харківський губернатор Євгеній Кушнар'єв потім збурих натовп, оголосивши, що його місто завжди буде автономним від Києва («У нас всегда будет «харьковская власть!») – «У нас завжди буде харківська влада!»). Ця кампанія, поза сумнівом, розворушила регіональні пристрасті, і значення мовного питання, поєднане з відмінними інтерпретаціями суперечливих історичних подій, зокрема Другої світової війни, перебільшували для активнішої підтримки кандидатури Януковича.

Однак, з огляду на контраст між двома провідними кандидатами у 2004 році – Януковичем, якого вважали найімовірнішим

майбутнім Президентом навіть попри кримінальне минуле, і Ющенком, якого отруїли під час передвиборчої кампанії, а потім ще й сфальсифікували результати останнього туру виборів – спрощувати тогочасні президентські вибори до змагання між регіонами з різними мовними вподобаннями означало б робити надто широке узагальнення. Проте російський Президент Володимир Путін, здається, інтерпретував «помаранчеві» протести саме з цієї перспективи, вважаючи їх державним переворотом, який інспірував Захід, і який мав на меті позбавити Росію контролю над територією, значною мірою населеною її «співвітчизниками»²⁷. Якби Кремль та західні оглядачі були проникливіші, вони зрозуміли б, що заклики до більшої автономії у східних і південних регіонах України швидше відображали прагнення місцевих еліт, які політизували питання мови, історичної пам'яті та ідентичності на свою користь, радше ніж об'єктивне їхнє бажання віденатися від Києва. Ба більше, регіональні етномовні відмінності не належали до тих питань, що хвилювали широкі маси, а були радше солом'яним опудалом, яке служило короткотерміновим інтересам місцевих еліт у змаганнях за збільшення власного впливу.

Після завершення подій 2004 року регіональні еліти України повернулися до своїх владних інтриг у межах киевоцентричної парадигми, ніколи відкрито не закликаючи до розколу країни. Винятком тут можна вважати лише Крим, де відверто проросійські партії явно й демонстративно виявляли свою політику, хоча відсоток підтримки цих партій ніколи не перевищував однозначного числа. Якби питання-близнюки – мова та ідентичність – відтворювали фундаментальні регіональні розбіжності, а не були ширмою для внутрішньоелітних міжусобиць, то заклики до сепаратизму під час з'їзду у Северодонецьку 2004 року мали б шанси на успіх. Насправді боротьба між регіональними елітами і Києвом за владу призвела до нескінченних суперечок